

ASAR QAHRAMONLARIDA XARAKTER TIPOLOGIYASI VA BADIY MAHORAT MUAMMOLARI

Ўzbekiston davlat jahon tillari universiteti, Ingliz tili 3 fakulteti
*Amaliy fanlar kafedrası o'qituvchisi **Kambarova Dilnoza Musakulovna***

Annotatsiya

Maqolada o'zbek va jahon adabiyoti tajribasidan foydalanilgan holda badiiy qahramonning individual xususiyatlari bilan umumlashtiruvchi tipik belgilar o'rtasidagi munosabat masalasi ochib beriladi. Shuningdek, zamonaviy adabiy jarayonda qahramon xarakterining o'zgarishi, ichki konfliktning kuchayishi va inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini badiiy ifodalash tendensiyalari haqida fikr yuritiladi.

Annotation

The article explores the relationship between the individual characteristics of a literary character and the generalized typical features based on the experience of Uzbek and world literature. It also examines the transformation of character in the contemporary literary process, the intensification of internal conflict, and the emerging tendencies toward the artistic representation of the complex layers of the human psyche.

Аннотация

В статье на основе опыта узбекской и мировой литературы раскрывается проблема взаимосвязи индивидуальных особенностей художественного героя с его обобщённо-типическими чертами. Также рассматриваются изменения характера героя в современном литературном процессе, усиление внутреннего конфликта и тенденции к художественному воплощению сложных пластов человеческой психики.

Kalit so‘zlar: badiiy obraz, qahramon, xarakter, xarakter tipologiyasi, tip, individual xususiyat, psixologizm, konflikt, portret, dialog, monolog, badiiy detal, muallif pozitsiyasi, obraz yaratish, badiiy mahorat, ruhiy kechinma, xarakter evolyutsiyasi.

Badiiy adabiyot inson hayoti, uning ruhiy olami, ijtimoiy munosabatlari, orzu-intilishlari, ma'naviy izlanishlari va ichki ziddiyatlarini estetik jihatdan ifodalovchi murakkab san'at turidir. Badiiy asarning markazida, odatda, inson va uning taqdiri turadi. Shu sababli qahramon obrazi adabiy asarning mazmun-mohiyatini ochib berishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Badiiy asarda tasvirlangan voqea-hodisalar, ijtimoiy muhit, tarixiy sharoit yoki ma'naviy muammolar ko'pincha qahramonning faoliyati, qarashlari, kechinmalari va tanlovlari orqali o'quvchiga yetkaziladi. Qahramon oddiygina voqealar ishtirokchisi emas. U badiiy tizimning faol tarkibiy qismi sifatida asarning g'oyaviy mazmunini harakatga keltiradi. Qahramonning xarakteri voqealar rivojida namoyon bo'ladi, voqealar esa, o'z navbatida, xarakter mohiyatini ochishga xizmat qiladi. Shu jihatdan xarakter va syujet o'rtasida uzviy aloqadorlik mavjud. Agar qahramon xarakteri hayotiy va ishonarli asosda yaratilgan bo'lsa, uning xatti-harakatlari o'quvchiga tabiiy tuyuladi. Aksincha, xarakter badiiy jihatdan yetarli asoslanmagan bo'lsa, qahramonning qarorlari va harakatlari sun'iy taassurot qoldirishi mumkin. Adabiyotshunoslikda "obraz", "qahramon", "personaj", "xarakter" va "tip" tushunchalari o'zaro yaqin bo'lsa-da, ular aynan bir xil mazmunga ega emas. Obraz tushunchasi kengroq bo'lib, u badiiy asarda tasvirlangan inson, tabiat, predmet, makon, zamon va boshqa hodisalarni qamrab olishi mumkin. Qahramon esa, odatda, asarning muhim personaji sifatida namoyon bo'ladi. Xarakter qahramonning ichki va tashqi xususiyatlari tizimini anglatadi. Tip esa muayyan shaxsning individual belgilaridan tashqari, ma'lum ijtimoiy, tarixiy yoki ma'naviy qatlamga xos umumlashgan xususiyatlarni ham mujassamlashtiradi.

Xarakter tipologiyasi masalasining dolzarbligi shundaki, badiiy adabiyotda inson obrazining yaratilishi hech qachon faqat tashqi tasvir bilan chegaralanmaydi. Yozuvchi qahramonning ichki dunyosiga kirib borishi, uning o‘z-o‘zi bilan kurashini, qarama-qarshi his-tuyg‘ularini, tanlovlarini va ma’naviy izlanishlarini ko‘rsatishi kerak. Ayniqsa, zamonaviy adabiyotda qahramonning biryoqlama “yaxshi” yoki “yomon” sifatida tasvirlanishi tobora kam uchramoqda. Murakkab, ziddiyatli, ba’zan o‘z qarorlaridan shubhalanadigan, xato qiladigan va o‘zgaradigan qahramonlar badiiy asarning psixologik ta’sir kuchini oshiradi. Shu sababli xarakter yaratishdagi badiiy mahorat masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Yozuvchi qahramonning xarakterini tayyor ta’riflar orqali emas, balki uning harakati, nutqi, boshqalar bilan munosabati, muayyan vaziyatdagi qarori, ruhiy holati va hayotiy tanlovlari orqali ko‘rsatishi mumkin. “U yaxshi odam edi”, “u juda jasur edi” kabi umumiy tavsiflar xarakter mohiyatini to‘liq ochib bermaydi. Qahramonning yaxshiligi yoki jasorati muayyan vaziyatda namoyon bo‘lishi, o‘quvchi tomonidan kuzatilishi va anglanishi lozim.

Badiiy xarakter real hayotdagi inson xarakteridan muayyan jihatlari bilan farq qiladi. Hayotda insonning xakteri ko‘plab vaziyatlarda tarqoq tarzda namoyon bo‘lishi mumkin. Yozuvchi esa ana shu xilma-xil xususiyatlardan eng muhim va badiiy jihatdan mazmunli jihatlarni tanlab oladi. Natijada real hayotdagi individual tajriba badiiy umumlashtirishga aylanadi. Shu nuqtayi nazardan xarakter yaratish ikki muhim tamoyilga asoslanadi. Birinchisi – individualizatsiya, ya’ni qahramonning boshqalardan ajralib turadigan o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatish. Ikkinchisi – tipizatsiya, ya’ni qahramon orqali muayyan davr, ijtimoiy muhit yoki insoniy holatga xos umumiy xususiyatlarni ifodalash. Agar faqat tipizatsiyaga urg‘u berilsa, qahramon umumiy sxemaga aylanib qolishi mumkin. Agar faqat individual xususiyatlarga e’tibor berilsa, obrazning ijtimoiy va umuminsoniy ahamiyati susayishi ehtimoli mavjud. Haqiqiy badiiy mahorat ana shu ikki tamoyilning uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Xarakter tipologiyasi qahramonlarni muayyan

xususiyatlariga ko‘ra guruhlash imkonini beradi. Biroq tipologik tasnif mutlaq va o‘zgarmas tizim sifatida qaralmasligi kerak. Bir qahramon bir vaqtning o‘zida bir necha tipologik belgilarni o‘zida mujassamlashtirishi mumkin. Adabiyot tarixida eng qadimgi tasniflardan biri qahramonlarni ijobiy va salbiy xarakterlarga ajratishdir. Ijobiy qahramon odatda ezgulik, adolat, halollik, vatanparvarlik, fidoyilik kabi qadriyatlarni ifodalasa, salbiy personaj manfaatparastlik, xiyonat, zo‘ravonlik, yolg‘on, ochko‘zlik kabi illatlar bilan bog‘lanadi. Biroq zamonaviy adabiyotda bunday qat‘iy bo‘linish nisbatan murakkablashgan. Chunki inson tabiati birgina sifat bilan izohlanmaydi. Ijobiy qahramon ham xato qilishi, g‘azablanishi, ikkilanishi yoki noto‘g‘ri qaror qabul qilishi mumkin. Salbiy qahramon esa ayrim holatlarda insoniy tuyg‘ularni namoyon etishi ehtimoldan xoli emas. Demak, badiiy xarakterga faqat axloqiy baho asosida yondashish qahramonning psixologik murakkabligini kamaytirishi mumkin. Badiiy jihatdan kuchli obrazda ijobiy va salbiy jihatlar o‘rtasidagi ichki ziddiyat muhim estetik vazifa bajaradi. Asar qahramonlari orasida statik va dinamik xarakterlar ham alohida o‘rin tutadi. Statik xarakter asar davomida o‘zining asosiy ruhiy va axloqiy xususiyatlarini deyarli o‘zgartirmaydigan personajdir. Bunday qahramonlar ko‘pincha muayyan g‘oyani yoki xarakter xususiyatini barqaror ifodalash uchun xizmat qiladi. Dinamik xarakter esa asar davomida o‘zgaradi. U boshidan kechirgan voqealar ta’sirida qarashlarini qayta ko‘rib chiqishi, ma’naviy jihatdan o‘sishi yoki, aksincha, tanazzulga yuz tutishi mumkin. Dinamik xarakter yaratish yozuvchidan katta psixologik mahorat talab qiladi. Chunki qahramonning o‘zgarishi birdaniga sodir bo‘lmasligi, uning sabablari badiiy jihatdan asoslanishi kerak. Qahramonning bir qarashdan ikkinchi qarashga o‘tishi orasida hayotiy va psixologik sabablar mavjud bo‘lishi lozim. Ziddiyatli xarakterlar esa insonning ichki qarama-qarshiliklarini mujassamlashtiradi. Bunday qahramonlar bir vaqtning o‘zida bir-biriga qarama-qarshi istaklarga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, u bir tomondan haqiqatni aytishni xohlasa, ikkinchi tomondan uning oqibatlaridan qo‘rqishi mumkin. Ziddiyatli

xarakterlar psixologik adabiyotda ayniqsa muhim o‘rin tutadi. Ular orqali inson ruhiyatining murakkabligi, qaror qabul qilishdagi ikkilanish, vijdon va manfaat o‘rtasidagi kurash kabi muammolar ifodalanadi.

Tragik xarakter odatda insonning orzu-intilishlari bilan mavjud sharoit o‘rtasidagi keskin nomuvofiqlik asosida shakllanadi. Bunday qahramon ko‘pincha o‘zidan kuchliroq ijtimoiy, tarixiy yoki taqdiriy kuchlar bilan to‘qnashadi. Tragik xarakter yaratishda muhim jihat shundan iboratki, fojiaiylik faqat qahramonning halokati bilan belgilanmaydi. Qahramonning ma’naviy tanlovi, ichki iztirobi va muqarrar qarama-qarshilikka duch kelishi ham tragik mazmunni yuzaga chiqarishi mumkin. Romantik qahramon esa ko‘pincha mavjud voqelikdan qoniqmaydigan, ideal olamga intiladigan, yuksak orzular bilan yashaydigan shaxs sifatida tasvirlanadi. U real hayot bilan o‘z idealining o‘rtasidagi masofa sababli konfliktga kirishadi. Romantik xarakterda tasavvur, orzu, ehtiros va individual erkinlik masalalari ustuvor bo‘lishi mumkin. Inson xarakterini ijtimoiy muhitdan ajratib tasavvur qilish qiyin. Badiiy asarda qahramonning shakllanishi oila, jamiyat, ta’lim, tarixiy sharoit, kasbiy muhit va madaniy qadriyatlar bilan uzviy aloqada tasvirlanadi. Yozuvchi qahramonning xarakterini ochishda uning yashayotgan muhitini ham ko‘rsatadi. Chunki insonning qarashlari ko‘pincha muhit bilan munosabat jarayonida shakllanadi. Qahramon muhit ta’sirida shakllanishi bilan birga, muhitga ta’sir ko‘rsatuvchi kuch sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan xarakter va muhit o‘rtasidagi munosabat bir tomonlama emas, balki dialektik xarakterga ega. Yangicha fikrlaydigan qahramon konservativ muhitda yashayotgan bo‘lsa, uning qarashlari bilan atrofdagi odamlarning dunyoqarashi o‘rtasida konflikt yuzaga kelishi tabiiy. Ushbu konflikt qahramonning xarakterini yanada aniqroq ko‘rsatish imkonini beradi.

Zamonaviy adabiyotda qahramon konsepsiyasi yanada murakkablashmoqda. Bugungi badiiy qahramon ko‘pincha ichki ziddiyatlarga ega, o‘z qarashlarini qayta ko‘rib chiqadigan, xato qiladigan, izlanadigan va ruhiy o‘zgarishlarni boshdan

kechiradigan shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu tendensiya inson ruhiyatining murakkabligini chuqurroq ifodalashga imkon bermoqda. Shuningdek, raqamli davrning ijtimoiy va madaniy o'zgarishlari ham yangi qahramon tiplarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatmoqda. Virtual va real hayot o'rtasidagi munosabat, raqamli identifikatsiya, axborot oqimi va kommunikatsiya shakllarining o'zgarishi kelajakdagi badiiy xarakterlar uchun yangi mavzu va muammolarni yuzaga keltirmoqda. Xarakter yaratishdagi eng muhim badiiy mahorat qahramonni tayyor sxemaga solib qo'ymaslik, balki uni hayotiy, individual va psixologik jihatdan ishonarli shaxs sifatida yaratishdan iborat. Qahramonning har bir muhim harakati uning xarakteri bilan ichki jihatdan bog'langan bo'lishi, uning nutqi va xatti-harakatlari o'zaro uyg'unlikni tashkil etishi zarur. Badiiy asarning uzoq vaqt davomida o'quvchi xotirasida qolishida ham qahramon xarakterining tabiiyligi va badiiy ishonarliligi muhim rol o'ynaydi. O'quvchi o'z hayotiy tajribasidan tanish bo'lgan insoniy kechinmalarni qahramon timsolida ko'rganda, obraz bilan ma'naviy aloqa yuzaga keladi. Shu sababli badiiy qahramonning qiymati uning faqat syujetdagi vazifasi bilan emas, balki inson tabiatining muayyan qirrasini qanchalik chuqur va ta'sirchan ifodalashi bilan ham belgilanadi.

Demak, xarakter tipologiyasi badiiy obrazlarni tasniflashning oddiy vositasi emas, balki insonni adabiy-estetik jihatdan anglashning muhim metodologik asosidir. Badiiy mahorat esa ana shu tipologik imkoniyatlarni individual xarakter, psixologik chuqurlik, konflikt va estetik umumlashtirish bilan uyg'unlashtira olish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari: darslik. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 310 b. ISBN: 978-9943-6792-2-1. www.namdu.uz+1

Abbott H. Porter. The Cambridge Introduction to Narrative. 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, **2020.** – **294 p.** ISBN: 978-1108830782. Cambridge+1

Dawson P., Mäkelä M. (eds.). The Routledge Companion to Narrative Theory. – London: Routledge, **2022.** – **596 p.** Routledge

Ryan M. A Complete Guide to Literary Analysis and Theory. – London: Routledge, **2023.** – **294 p.** Routledge